

Επιπτώσεις του τουρισμού στο δομημένο περιβάλλον - ένα πλαίσιο ανάλυσης*

ΑΛΕΞΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Εισαγωγή

ΑΠΟ την αρχή της ύπαρξής του, ο ελληνικός τουρισμός στηρίζεται στην ανάδειξη των δύο βασικών στοιχείων του πλούτου της χώρας: της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού περιβάλλοντος. Τα μνημεία του πολιτισμού ο οποίος άνησε στον τόπο μας επί αιώνες είναι το συγκριτικό πλεονέκτημα της Ελλάδας σε σχέση με πολλές άλλες χώρες υποδοχής του παγκόσμιου τουριστικού ρεύματος και, παράλληλα, στο φυσικό περιβάλλον της χώρας μας έρχονται να περιηγηθούν και να αναζωογονηθούν κάθε χρόνο πάνω από 10 εκατομμύρια επισκέπτες μας. Για να διαφυλαχθούν αυτοί οι εθνικοί πόροι, είναι αναγκαίο να προσδιοριστούν στόχοι και άξονες μιας στρατηγικής, που θα προσβλέπει στο μέλλον, στηριζόμενη στην εμπειρία του παρελθόντος και στην ανάλυση του παρόντος. Στο κείμενο που ακολουθεί επιχειρείται η διατύπωση ορισμένων ίσως αναγκαίων επισημάνσεων καθώς και σκέψεων ως πλαίσιο ανάλυσης, προκειμένου να φωτιστούν καλύτερα τα προβλήματα που έχουν προκύψει στο φυσικό και το δομημένο περιβάλλον των οικισμών του τόπου μας από τις τουριστικές δραστηριότητες, με επείγοντα τρόπο και σε βαθμό μάλιστα που να μας επιτρέπει να μιλάμε για κρίση.

1. Περιβάλλον: Σχέσεις και εικόνες

1.1. Η πολυσημία του όρου «περιβάλλον» επιτρέπει την ευρύτατη ποικιλομορφία των δυνατών χρήσεών του. Το ακραία γενικευμένο εύρος του μπορεί να φθάνει στο σημείο να ταυτίζεται σχεδόν, ως αντικείμενο παγκόσμιων διασκέψεων, σαν την πρόσφατη στο Βερολίνο, με την έννοια «υδρογείος σφαίρα». Η στενότερη έννοια μπορεί να περιορίζεται απλώς στον ακάλυπτο χώρο μιας οικοδομής και την άμεση γειτνίαση με αυτήν. Είναι φανερό ότι η σύγκριση ανάμεσα σε κλίμακες, εννοιολογικά επίπεδα και επιστημονικές προσεγγίσεις απαιτούν ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα ως προς την αφειδώλητη χρήση αυτού του όρου, αναλυτικότερη οριοθέτησή του και προσεκτικές διασαφήσεις, ώστε να μην επέρχεται σύγκριση επίσης και ως προς την αντιληπτική προσπέλαση των προβλημάτων και τον τρόπο με τον οποίο αυτά διατυπώνονται και, στη συνέχεια, είναι δυνατόν να επιλυθούν.

Ύστερα από την παραπάνω αναγκαία, κατά τη γνώμη μας, προκαταρκτική εξήγηση, ας επισημάνουμε ευθύς εξαρχής ότι η έννοια «περιβάλλον» δεν μπορεί να ταυτίζεται με την έννοια «φύση». Στην πρώτη έννοια εμπεριέχεται ένας ιστορικά διαμορφωμένος κοινωνικός προσδιορισμός: οι δραστηριότητες του ανθρώπου. Αυτές έρχονται σε διαλεκτική σχέση με τη φύση σ' ένα διαρκή, αέναο αγώνα επιβίωσης και αναπαραγωγής. Ακριβώς αυτήν τη σχέση εκφράζει ο όρος «περιβάλλον», αποτελεί δηλαδή εκείνο το υποσύνολο του φυσικού κόσμου που επηρεάζεται και επηρεάζει τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Έτσι, ο όρος περιβάλλον αποκτά ουσιαστικό νόημα μόνον εάν ειπωθεί από την οπτική μιας ιστορικά διαμορφωμένης κοινωνικής σχέσης. Αυτή θα προσδιορίσει και τους τρόπους μεταβολής των παραμέτρων που το επηρεάζουν.

Εκτός όμως από σχέση, το περιβάλλον είναι κάτι ακόμη, που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα σ' αυτήν την ανάλυση: είναι επίσης εικόνα, δηλαδή έννοια που αποτελείται από τις παραστάσεις που σχηματίζουν τα άτομα ή οι κοινωνικές ομάδες για τη φύση και τις σχέσεις της με τις ανθρώπινες δραστηριότητες, με άλλα λόγια με το περιβάλλον. Είναι όμως χρήσιμο να υπενθυμίσουμε εδώ ότι οι παραστάσεις αυτές σχηματίζονται σ' έναν κόσμο που ολοένα περισσότερο μεταβάλλεται σε «βασίλειο της εικόνας». Σ' αυτό κυριαρχεί η ορθολογικότητα (rationalité) των σημείων-συμβόλων, όπου δεν κυβερνά ο λόγος των ηγετών αλλά ο λόγος της εικόνας τους (π.χ., οι πρόσφατες τηλεοπτικές μονομαχίες εγχωρίων και αλλοδαπών πολιτικών). Ο πραγματικός κόσμος, η υλική πραγματικότητα, υποκαθίσταται από το είδωλό της, που με ιδεολογικές ή τεχνικές χειραγωγήσεις παίρνει τη μορφή παραστάσεων στο ατομικό και κοινωνικό φαντασιακό (imaginaire). Με αυτόν τον τρόπο, το περιβάλλον έχει μετατραπεί σήμερα σε «τοπίο», «θέα», «καρτ-ποστάλ», ή «βίντεο-εικόνες», οπότε δεν επιζητείται επαφή με αυτό το ίδιο, ως βιωματική σχέση, αλλά επιδιώκεται απλώς η κατανάλωση της εικόνας του.

1.2. Ας θεωρήσουμε το «δομημένο περιβάλλον» ως επιμέρους στοιχείο της ευρύτερης έννοιας «περιβάλλον», όπως αυτή έχει επικρατήσει να δηλώνεται από τον παραπάνω όρο,

δηλαδή ως τμήμα του φυσικού και γεωμετρικού χώρου στον οποίο αναπτύσσονται οι ανθρώπινες δραστηριότητες παραγωγής και απλής ή διευρυμένης αναπαραγωγής (κατανάλωσης). Στοιχεία αυτού του δομημένου περιβάλλοντος αποτελούν και οι παραδοσιακοί οικισμοί της χώρας μας – μαζί βέβαια με τις πόλεις μας, τους δρόμους και τα λιμάνια μας–, αλλά αυτό είναι ξεχωριστό ζήτημα που δεν θα εξεταστεί εδώ.

Είναι καλό να μη ξεχνούμε ότι οι οικισμοί, εκτός από διοικητικές ή πολεοδομικές μονάδες, είναι και τουριστικοί πόροι. Η ιδιαίτερη φυσιογνωμία του καθενός απ' αυτούς, η συγκρότηση της δομής τους, τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των

κτισμάτων τους, οι δρόμοι, οι πλατείες και τα μνημεία τους συνθέτουν σύνολα που μπορούν να αποτελέσουν πλουτοπαραγωγική πηγή εάν ενταχθούν σε ένα δίκτυο πόλων έλξης τουριστικού ρεύματος. Αυτό το ρεύμα δημιουργείται, ως γνωστόν, όταν κάποια άτομα ή ομάδες θέλουν να ξεφύγουν από μια διαβίωση σε τόπους άξενους μετακινούνται, προσωρινά, σε άλλους τόπους, που να μπορούν να τους προσφέρουν διαφορετικές κλιματικές συνθήκες, επαφή με στοιχεία του φυσικού κόσμου, άλλους ρυθμούς καθημερινής ζωής, εναλλαγή οπτικών παραστάσεων, επικοινωνία με διαφορετικούς ανθρώπους και ομάδες, κουλτούρες και πολιτισμούς. Δείγματα τέτοιων οικισμών – τουριστικών πόρων – αποτελούν οι παραδοσιακοί οικισμοί του τόπου μας, στοιχείο αναπόσπαστο της πολιτισμικής και εθνικής μας ταυτότητας.

Ας εξετάσουμε όμως πώς έχει αντιμετωπιστεί το τουριστικό φαινόμενο από το κράτος και σε ποιο πλαίσιο μπορεί να τοποθετηθεί το ζήτημα των παραδοσιακών οικισμών.

2. Η εξέλιξη των αυθόρμητων τάσεων και ο ρόλος του κράτους στον τομέα του τουρισμού. – Η διατήρηση της παράδοσης ως στοιχείο εκσυγχρονισμού.

Στα πλαίσια της «ελεύθερης οικονομίας» ή «οικονομίας αγοράς», η ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων με πόλο το τουριστικό φαινόμενο έχει στηριχθεί, στη μεταπολεμική Ελλάδα, κυρίως στον ιδιωτικό τομέα. Ωστόσο, ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους δεν εκδηλώθηκε μόνον ενδεικτικά,

όπως θα μπορούσε να αναμένει κανείς σε μια χώρα με αναπτυγμένη οικονομία αγοράς: αντίθετα, οι διάφοροι μηχανισμοί του κράτους (δημόσιοι και ημιδημόσιοι φορείς) έδρασαν αποφασιστικά, τόσο στο επίπεδο του προγραμματισμού όσο και στην άσκηση πολιτικής, θεσπίζοντας θεσμικό πλαίσιο, αναλαμβάνοντας πρακτικές πρωτοβουλίες και εφαρμόζοντας συγκεκριμένα μέτρα, όσο και επωμιζόμενοι συγκεκριμένες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Ειδικότερα:

2.1. Στο οικονομικό επίπεδο:

α. Εκπονώντας εθνικά και περιφερειακά αναπτυξιακά σχέδια και προγράμματα, καθώς και ειδικές χωροταξικές μελέ-

τες με κεντρικό άξονα, ρητό ή λανθάνοντα, την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα.

β. Κατασκευάζοντας έργα τουριστικής υποδομής με κατανόηση δημόσιων πόρων, μέσω των Προγραμμάτων Δημοσίων Επενδύσεων και, πιο πρόσφατα, μέσω πόρων προερχόμενων από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας διαμέσου των επιμέρους προγραμμάτων του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΜΟΠ, Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα) ή των διαφόρων κοινοτικών πρωτοβουλιών.

γ. Προσανατολίζοντας προς τον τουρισμό ένα μεγάλο μέρος της εν γένει ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας, μέσω της θέσπισης πλαισίων δανειοδότησης, παροχής κινήτρων για επενδύσεις κ.λπ.

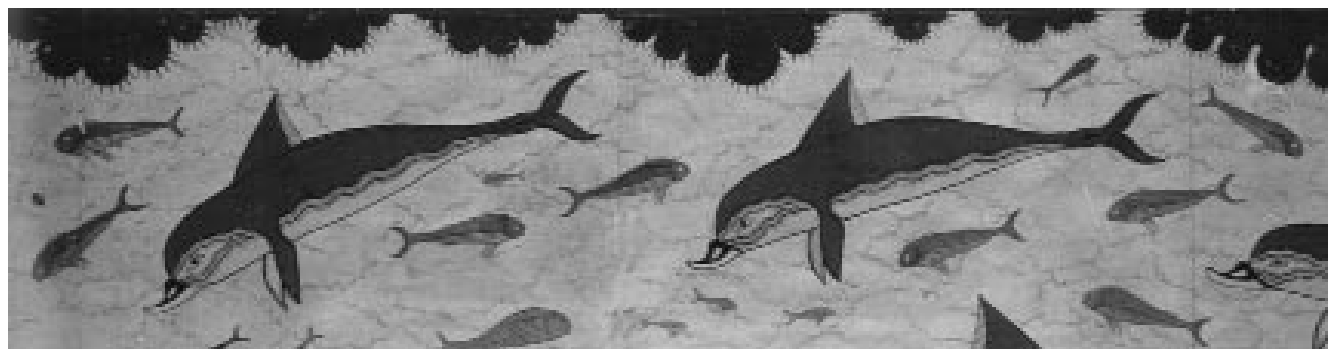
δ. Αναλαμβάνοντας τη δημιουργία και εκμετάλλευση τουριστικών μονάδων είτε καταλυμάτων («Ξενία», κάμπινγκς) είτε εγκαταστάσεων για άλλες ειδικές μορφές τουρισμού (υδροθεραπευτήρια, χιονοδρομικά κέντρα, πλαζ, σπήλαια κ.λπ.). Επίσης, διοργανώνοντας πολιτιστικές εκδηλώσεις με μόνιμη περιοδικότητα, για τις οποίες την ευθύνη οργάνωσης, χρηματοδότησης και πραγματοποίησης έχουν ειδικοί δημόσιοι φορείς.

2.2. Στο κοινωνικό επίπεδο:

α. Οι θέσεις απασχόλησης που δημιουργήθηκαν, ως επακόλουθο κυρίως των δημόσιων επενδύσεων στον τομέα του τουρισμού, απορρόφησαν ένα τμήμα της ανεργίας ή υποαπασχόλησης. Το τμήμα αυτό ήταν σημαντικότερο σε μερικές περιοχές της χώρας που διέθεταν σχετικά συγκριτικά πλεονεκτήμα-

τα. Συγκρατήθηκε με αυτόν τον τρόπο ένα μέρος του τοπικού πληθυσμού –ιδιαίτερα κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, όπου τα μεταναστευτικά ρεύματα προς την πρωτεύουσα και το εξωτερικό ήταν αρκετά έντονα– επιτρέποντας τη διατήρηση της σχετικής συνοχής του κοινωνικού ιστού. Έτσι όμως δημιουργήθηκαν, εκτός από έντονες περιφερειακές ανισότητες, και δυσμενή φαινόμενα από την οιονεί «μονοκαλλιέργεια» του τομέα του τουρισμού – οφειλόμενα εν μέρει και στην εποχιακότητα των τουριστικών απασχολήσεων και στην εξάρτησή τους από τις διακυμάνσεις της εξωτερικής συγκυρίας.

β. Εξάλλου, η επαφή κάποιων τοπικών κοινωνιών, που ήταν άλλοτε σχετικά κλειστές και προσκολλημένες στην παράδο-

ση, με πρότυπα συμπεριφοράς και κουλτούρας άλλων κοινωνιών, ανέτρεψε σε πολλές περιχές τόσο τις δομικές δυσκαμψίες όσο και την ταχύτητα των μεταβολών με κατεύθυνση τον εκσυγχρονισμό των δομών και των σχέσεων, αφενός στο επίπεδο των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, και αφετέρου, ως προς τη θέση της γυναίκας, τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων, την υποδοχή των καινοτομιών και των νέων τεχνολογιών στη διαδικασία παραγωγής και κατανάλωσης, κ.λπ. Δημιουργήθηκαν έτσι κατά τόπους, ως θύλακες, μερικές κοινωνίες πιο «ανοικτές», πιο «σύγχρονες», προσαρμοσμένες καλύτερα στις σημερινές απαιτήσεις, με μεγαλύτερη ικανότητα ενσωμάτωσης σε ευρύτερα σύνολα. Αυτό είναι η δύναμη αλλά ίσως και η μεγάλη αδυναμία τους. Γιατί, η ευκολία ενσωμάτωσης (integration) κινδυνεύει να μετατραπεί σε αφομοίωση (assimilation), συνακόλουθη απώλεια ταυτότητας, πράγμα που με τη σειρά του ενδέχεται να προξενήσει εξάρσεις ή παροξυσμούς, φαινόμενα αποδιάρθρωσης ή ακραίες συμπεριφορές (π.χ., ξενοφοβία, ή εθελόδουλικές εκδηλώσεις). Το κράτος εδώ δεν έχει διαδραματίσει με την επιβαλλόμενη επάρκεια, τουλάχιστον έως τώρα, έναν κατευθυντήριο ρόλο, με στόχο τη διατήρηση της συνεκτικότητας του κοινωνικού ιστού, που να οργανώνει και να εμπνέει την κοινωνία, καθοδηγώντας και οργανώνοντας τις αναγκαίες αντιστάσεις στην επαπειλούμενη αποσύνθεσή της.

2.3. Στο ιδεολογικό επίπεδο, δηλαδή σ' εκείνο των παραστάσεων για την πραγματικότητα, τις οποίες σχηματίζουν άτομα

και κοινωνικές ομάδες, ο τουρισμός επέδρασε ως καταλύτης. Η ανατροπή της κλίμακας των αξιών και η αδέξια αντικατάστασή της σύμφωνα με τα πιο ακραία υλιστικά πρότυπα (με κορυφαία αξία την αναζήτηση δολαρίων ή Ecu) είναι απόρροια όχι μόνο της επανάστασης στα εικονομικά μέσα (révolution médiatique) και των συνακόλουθων φαινομένων πολιτισμικής όσμωσης (acculturation) αλλά επίσης της ραγδαίας μεταβολής των υλικών όρων της ύπαρξης (π.χ., επιτάχυνση του εκχρηματισμού της οικονομίας σε αγροτικές περιοχές, άνοδος του βιοτικού επιπέδου, προσιτότητα του αστικού χώρου και της κουλτούρας των πόλεων, κ.λπ.). Το ιδεολογικό πρότυπο προβάλλει με όλη του την υλικότητα, θαμπώ-

νοντας τον τοπικό πληθυσμό με τη σαγήνη του μυθοποιούμενου «ξένου» ο οποίος, στα δικά τους μάτια, έχοντας ήδη κατακτήσει την επίγεια ευδαιμονία μέσω της υλικής ευμάρειας, απολαμβάνει ως κυρίαρχος τον ήλιο και τη θάλασσα, τα αγαθά μιας φύσης διόλου γενναιόδωρης προς όσους προσδοκούν και προσδοκούν ακόμη να ζήσουν με αυτήν αλλά και από αυτήν.

Έτσι, ο άλλοτε ιερός «ξένος και φίλος», φορέας του ανοίγματος προς τον κόσμο, από άτομο με υπόσταση προσώπου, και γι' αυτόν το λόγο άξιο σεβασμού και τιμής, υποκείμενο με επιθυμίες και ανάγκες, με απόψεις και επιλογές, μετατρέπεται σε αντικείμενο, σε «εργαλείο» οικονομικής δραστηριότητας, σε μηχανή για άντληση χρημάτων. Γίνεται πλέον «ο τουρίστας», δηλαδή ο καταναλωτής υπηρεσιών τις οποίες του παρέχει ένα κατά κανόνα αυθόρμητα οργανωμένο δίκτυο παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Οι επιπτώσεις της κρατικής δραστηριότητας στο πεδίο αυτό μπορεί να χαρακτηριστούν μάλλον ως αρνητικές, εφόσον αυτή, έχοντας κατά καιρούς αναδείξει τον τουρισμό ως τομέα προτεραιότητας τόσο για έργα υποδομής όσο και για αναπτυξιακές πρωτοβουλίες, τον έχει προβιάσει σε πρωτεύοντα πόλο αναπτυξιακής πολιτικής, προβάλλοντάς τον παράλληλα ως «εξωτερικό σωτήρα», χωρίς όμως, από την άλλη μεριά να έχει επιτύχει την εναρμονισμένη ενσωμάτωσή του στο φυσικό ή τον κοινωνικό χώρο.

Είναι βέβαιο, με βάση όσα εκτέθηκαν παραπάνω, ότι το μεριδίδο συμμετοχής του τουριστικού τομέα στην υποβάθμιση

του φυσικού και του δομημένου περιβάλλοντος είναι αρκετά σημαντικό¹. Εάν δεν αντιστραφεί η τάση περαιτέρω επιδείνωσης της κατάστασης του περιβάλλοντος και εάν υπερισχύσουν δυνάμεις κοινωνικής αδράνειας, οικονομικής στασιμότητας, πολιτικής και ιδεολογικής οπισθοδρόμησης, προσκόλλησης σε αναχρονιστικά αναπτυξιακά στερεότυπα, τότε η παράδοση, ο πολιτισμός, οι οικισμοί, το περιβάλλον, οι κοινωνικές διεκδικήσεις, η πολιτιστική ακόμη και η εθνική ταυτότητα θα γίνουν εργαλεία, αντικείμενα διαχείρισης κενά νοήματος, αυτοεπιβεβαιωτικά σήματα και σημαίες της ευρωπαϊκής ή της αυτόχθονης γραφειοκρατίας. Γι' αυτό έχουν ιδιαίτερη σημασία κάποιες σποραδικές προσπάθειες, ίσως

αποσπασματικές ή ακόμη και αμήχανες, που έχουν γίνει και γίνονται προς την αντίθετη κατεύθυνση, όπου επιδιώκεται να αντιμετωπιστεί η προστασία και η διατήρηση του περιβάλλοντος, της παράδοσης ή της κουλτούρας ως δυναμικό στοιχείο εκσυγχρονισμού, στο πλαίσιο μιας ήπιας, αειφόρου ανάπτυξης. Ως τέτοιο παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί εδώ και το πρόγραμμα που έχει αναλάβει ο Ε.Ο.Τ., ήδη από το 1975, για την αξιοποίηση παραδοσιακών οικισμών².

3. Η κρίση των οικισμών ως μέρος της ευρύτερης περιβαλλοντικής κρίσης

3.1. Η κρισιμότητα της κατάστασης του περιβάλλοντος και των οικισμών στην Ελλάδα, ως αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων του τουρισμού, είναι πλέον πασιδήλη. Πρόκειται για κρίση που δεν ξέσπασε ξαφνικά αλλά είναι προϊόν μακράς διαδικασίας. Έχει προέλθει τόσο από την άσκηση, κατά το παρελθόν, συνειδητών ή ασυνειδητών επιλογών και παραλείψεων πολιτικής, όσο και από μια σειρά μακροπρόθεσμων διαρθρωτικών αδυναμιών του κοινωνικού σχηματισμού και των παραγωγικών δομών, σε συνδυασμό με εξωγενείς εξαρτήσεις και συγκυρίες. Για την αντιμετώπιση αυτής της κρίσης στον τομέα του φυσικού και του δομημένου περιβάλλοντος, χρειάζεται να υπερινκηθούν αρκετοί καταναγκασμοί, και αυτό με μια οπτική αρκετά διαφορετική από εκείνη που έχει υιοθετηθεί ως τώρα. Οι κυριότεροι από τους καταναγκασμούς αυτούς είναι:

– Το γεγονός ότι δεν είναι πάντοτε εφικτό να εναρμονιστούν οι επιμέρους στόχοι μιας πολιτικής τόσο μεταξύ τους και ως προς τους γενικότερους στόχους που θέτουν οι φορείς και παράγοντες που ασκούν δραστηριότητα ή έλεγχο σχετικά με το φυσικό ή το δομημένο περιβάλλον. Η βασικότερη σύγκρουση είναι ανάμεσα στις πιέσεις για «ανάπτυξη» (δηλαδή την προσδοκία για άμεσο οικονομικό όφελος, συνήθως του ιδιωτικού τομέα) και στην αναγκαιότητα να διατηρηθούν οι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι).

– Οι διακηρυσσόμενοι στόχοι συχνά δεν αντιστοιχούν προς τους σκοπούς που επιδιώκονται στην πράξη.

– Η θέσπιση νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων και οι

διοικητικές ρυθμίσεις που κατά καιρούς προτείνονται και εφαρμόζονται, συχνά δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις αυξημένες απαιτήσεις που απορρέουν αφενός από την εντεινόμενη πολυπλοκότητα των σχέσεων ανάμεσα σε αλληλοεξαρτωμένες και συχνά αλληλοσυγκρουόμενες δραστηριότητες και, αφετέρου, από την ταχύτητα των πραγματοποιούμενων μεταβολών.

3.2. Είναι πλέον φανερό ότι για την αντιμετώπιση της κρίσης χρειάζεται να ακολουθηθούν συνεκτικές και ευέλικτες πολιτικές, που όμως προϋποθέτουν:

α. χάραξη και υιοθέτηση ειδικευμένης στρατηγικής με σαφείς στόχους, που να στηρίζονται στην αρχή της «αειφόρου» ανάπτυξης³, καθώς και στις αρχές που έχουν θεσπιστεί ήδη από το 1987 με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (άρθρο 130 Π) και έχουν ενσωματωθεί στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Μάαστριχτ, 7 Φεβρουαρίου 1992), στο άρθρο 2. Πρόκειται για τις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και για την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Στις αρχές αυτές άλλωστε, στηρίζεται, και το 5ο Κοινοτικό Πρόγραμμα πολιτικής και δράσης για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη (1992-2000).

β. έγκαιρη κατάρτιση επιμέρους προγραμμάτων που να διαθέτουν επιστημονική πληρότητα, ευελιξία, ελέγξιμη αποτελεσματικότητα και εφαρμοσιμότητα, με εξασφάλιση χρηματοδοτικής ενίσχυσης από εθνικούς ή κοινοτικούς πόρους, με

έγκαιρη εκπόνηση ουσιαστικών μελετών για τις πραγματικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις των προτεινόμενων έργων.

γ. συγκρότηση κατάλληλων φορέων πολιτικής στα αντίστοιχα επίπεδα εφαρμογής (τοπικό ή περιφερειακό ή εθνικό), εφοδιασμένων με επαρκή χρηματοδοτικά και τεχνικά μέσα, καθώς και με την αναγκαία επιστημονική στελέχωση.

δ. αξιόπιστες διαδικασίες αξιολόγησης των μέτρων που εκάστοτε υιοθετούνται, και τέλος,

ε. με διαρκή και πλατιά ενημέρωση και κινητοποίηση των πολιτών και των κοινωνικών φορέων στα περιβαλλοντικά ζητήματα, σε συνεργασία και με τις εθελοντικές οργανώσεις, ώστε να επιτυγχάνεται η μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή και

νομικών κινήτρων για τη λήψη μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας από τις τουριστικές επιχειρήσεις. Τέλος, η ενθάρρυνση και η ενίσχυση ήπιων μορφών τουρισμού (αγροτο-τουρισμός, πολιτιστικός τουρισμός, οικο-τουρισμός, κ.λπ.), σε συνδυασμό με την ευρύτερη και πολύπλευρη ενημέρωση δημοσίων φορέων και κοινού για τις μεθόδους, τις τεχνικές και τις διαδικασίες με τις οποίες μπορεί να επιτευχθούν οι στόχοι της προστασίας του περιβάλλοντος και της αειφόρου ανάπτυξης.

* Μια προγενέστερη μορφή του κειμένου αυτού παρουσιάστηκε ως εισήγηση στο διεθνές συνέδριο «Τουρισμός και Περιβάλλον», Μυτιλήνη 23-24 Οκτωβρίου 1992.

συναίνεση για την εφαρμογή των αναγκαίων πολιτικών.

Σ' αυτό το πλαίσιο, οι πολιτικές και τα προγράμματα που θα εκπονούνται, στις κατάλληλες κάθε φορά χωροταξικές βαθμίδες, πρέπει να περιλαμβάνουν είτε έργα είτε δράσεις ή, καλύτερα, συνδυασμό των δύο. Για το σκοπό αυτό απαιτείται να προσδιοριστούν νέες και ευέλικτες μορφές συνεργασίας μεταξύ κεντρικής δημόσιας διοίκησης και νομαρχιακής και τοπικής αυτοδιοίκησης. Ιδιαίτερα αυξημένος όμως πρέπει να είναι ο ενεργός ρόλος του εθελοντικού τομέα (σύλλογοι, επιτροπές πρωτοβουλίας, κ.λπ.), γιατί η διατήρηση του περιβάλλοντος είναι δικαίωμα των πολιτών, που οφείλουν να υπερασπιστούν οι ίδιοι.

Πέρα όμως από τη διατύπωση ενός γενικού πλαισίου κατευθύνσεων, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα από συγκεκριμένα επιμέρους εργαλεία πολιτικής και μέτρα, που προσφέρονται από την εγχώρια και τη διεθνή εμπειρία. Τα ειδικότερα μέτρα που μπορούν να αποτελέσουν στοιχεία μιας πολιτικής για «αειφόρο» τουριστική ανάπτυξη είναι πολύμορφα. Εντελώς ενδεικτικά, αναφέρουμε: από τα μέτρα για την εξοικονόμηση ενέργειας και νερού στις τουριστικές εγκαταστάσεις, τη χρησιμοποίηση ανακυκλώσιμων υλικών, τη διάθεση ή καταστροφή αποβλήτων και τη διαχείριση των απορριμμάτων των τουριστικών μονάδων και των ευρύτερων τουριστικών περιοχών, έως την επιβολή υποχρεωτικής τήρησης περιβαλλοντικών όρων ύστερα από μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων των έργων υποδομής. Ακόμη, η θεσμική κατοχύρωση προστατευόμενων ζωνών ελεγχόμενης ανάπτυξης αλλά και η θέσπιση οικο-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μια αξιολογή και εκτενής καταγραφή ορισμένων επιπτώσεων του τουρισμού στο διεθνή χώρο παρουσιάζεται στον τόμο των πρακτικών της διεθνούς συνάντησης *Επιπτώσεις του τουρισμού στους παραδοσιακούς και ιστορικούς οικισμούς της Μεσογείου και της Νότιας Ευρώπης* (Θεσσαλονίκη, 22-24 Οκτωβρίου 1993) που οργάνωσε το ΥΠΕΧΩΔΕ σε συνεργασία με τον Ε.Ο.Τ. και το ΥΠΠΟ και με την υποστήριξη της UNESCO.
2. Το πρόγραμμα αυτό παρουσιάζεται στην ειδική έκδοση του Ε.Ο.Τ., *Διατήρηση και ανάπτυξη παραδοσιακών οικισμών - το πρόγραμμα του Ε.Ο.Τ. (1975-1992)*, Αθήνα, 1992 (228 σ.).
3. Όπως αυτή είχε οριστεί από το 1987, στην περίφημη «Έκθεση Brundtland» της Διεθνούς Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, ως «ανάπτυξη που καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες». Ο όρος «αειφορία», ως μετάφραση του αγγλικού νεολογισμού «sustainability», αν και είναι μάλλον αδόκιμος, έχει επικρατήσει αφού έχει υιοθετηθεί από το ιδίωμα της δημόσιας διοίκησης και της παρεπόμενης δημοσιογραφίας.